

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ФРАНЦІЇ ДОБИ КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ: ЄВРОПЕЙСЬКІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ, ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЦІННОСТІ

У статті аналізується процес становлення й розвитку книгодрукування у Франції доби класичного Середньовіччя та раннього Нового часу, а також історична роль французької книги в політико-дипломатичному та інституціональному розвитку французької державності. Увага акцентується на інтелектуальній історії та різноманітних підвидах інтелектуальної спадщини Франції досліджуваного періоду, а також на європейських культурно-історичних, політико-дипломатичних та інституціонально-цивілізаційних цінностях.

Ключові слова: інтелектуальна історія, французька книга, книгодрукування, зовнішня політика, дипломатія, ментальність, Середні віки, ранній Новий час, Франція.

Циватий В. Г. Национальные особенности интеллектуальной истории Франции периода классического Средневековья и раннего Нового времени: европейские культурно-исторические, политико-дипломатические и институционально-цивилизационные ценности. В статье анализируется процесс становления и развития книгопечатания во Франции эпохи классического Средневековья и раннего Нового времени, а также историческая роль французской книги в политико-дипломатическом и институциональном развитии французской государственности. Внимание акцентируется на интеллектуальной истории и различных подвидах интеллектуального наследия Франции исследуемого периода, а также на европейских культурно-исторических, политико-дипломатических и институционально-цивилизационных ценностях.

Ключевые слова: интеллектуальная история, французская книга, книгопечатание, внешняя политика, дипломатия, ментальность, Средние века, раннее Новое время, Франция.

Vyacheslav Tsvatyi. National characteristics of French intellectual history of the classic era of the Middle Ages and Early Modern times: European cultural-historical, political-diplomatic and institutional-civilizational values. The process of formation and development of book-printing in France during the classical Middle Ages, as well as the historical role of the French book in the political-diplomatic and institutional development of the French statehood is analyzed at the article. Attention is focused on the intellectual history and various subspecies of the French intellectual heritage of the studied period, as well as on European cultural-historical, political-diplomatic and institutional-civilization values.

Keywords: intellectual history, French book, book printing, foreign policy, diplomacy, mentality, Middle Ages, France.

У добу класичного Середньовіччя та раннього Нового часу, поряд з виникненням і еволюцією європейської системи держав, відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення політики та органів влади держав Європи. Початкові форми інституціоналізації (наприклад, інституціоналізація книгодрукування; інтелектуальні гуртки;

інститут колекціонування тощо) виникають на рівні процесів, що самоорганізуються [1, с. 287-294; 2, с. 268-274; 3].

Інтелектуальна історія досліджує широкий спектр питань і включає різноманітні складові: традиційну філософсько орієнтовану історію ідей, ідейних систем, історію суспільної, політичної, політико-дипломатичної, філософської, історичної думки, а також соціально-інтелектуальну історію, зосереджену на соціологічному й організаційному аспектах пізнавальної діяльності. Питання інтелектуальної історії Європи є на сьогодні вельми актуальним.

Сучасними представниками зарубіжної та вітчизняної школи інтелектуальної історії виступають: М. Бобкова, Б. Боднарюк, К. Брінтон, Л. Ващук, Дж. Вуд, Р. Дебре, Н. Девятайка, А. Домановський, В. Дятлов, І. Ельфонд, Л. Зашкільняк, М. Кірсенко, С. Ковбасюк, П. Котляров, С. Лиман, О. Луговий, М. Мінаков, Л. Нестеренко, І. Немченко, М. Петрова, Л. Репіна, Д. Росс, Р. Стромберг, Дж. Хайам, С. Цатурова, В. Ціватий, В. Чепіженко та інші.

Однією з вихідних передумов сучасної інтелектуальної історії є усвідомлення нерозривного зв'язку між історією самих ідей та ідейних комплексів, з одного боку, та історією умов і форм інтелектуальної діяльності, – з іншого.

Наприкінці XV ст. постають явні обриси принципово нового політичного порядку в Європі, утвореного територіальними державами. Політична ситуація після подій Столітньої війни (1337-1453 рр.) суттєво змінилася завдяки тому, що значно зміцнилися монархії й у більшості держав, зокрема Франції, Іспанії та Англії, завершувався процес внутрішньої консолідації. Саме в цих державах було закладено основи сучасних національних держав, у той час як роздробленість Німеччини й Італії залишалась непереборною. Ці тенденції знайшли свої чітке відображення в подальших політико-дипломатичних подіях Італійських воєн (1494-1559 рр.) [4].

Період XII-XV ст. став для європейського суспільства часом різнопланових змін, трансформацій та інновацій. Найбільш чітко нові тенденції виявили себе у формуванні нового французького суспільства в цілому, та, зокрема, – у формуванні ментальних установок та особистості нового типу. Одним із таких чинників впливу виступало поширення у Франції практики книгодрукування як нового напрямку розповсюдження інформації у французькому суспільстві [5, с. 76-94; 6; 7, с. 277-307].

Французьке Відродження починається від середини XV ст., інтенсивно поширюється з початком французького вторгнення в Італію в 1494 р. під час правління Карла VIII і завершується умовно зі смертю Генріха IV у 1610 р. Правління Франциска I (1515-1547 рр.) і його сина Генріха II (1547-1559 рр.), як правило, вважається вершиною французького Відродження. Починаючи з кінця XV ст. французький королівський двір стає одним з найбільш блискучих дворів й інтелектуальним європейським осередком у Західній Європі.

Короля Франциска I за його поетичний таланти і здатність цінувати вміння володіти пером та інтелект інших людей називали «батьком красномовного письменства». Під впливом італійських походів король Франції, його сестра Маргарита Наваррська й оточуючі їх персони стали приділяти багато уваги античній спадщині – творам античних авторів, античній скульптурі, класичній латинській мові, поезії та літературі тощо.

Вивчення самого явища колекціонування в історичному, інституціональному, культурному й мистецькому контексті пов'язане з певними труднощами: серйозне збиральництво (колекціонерство) завжди було досить екзотичним видом захоплення; колекціонування, як правило, – індивідуалізованим й персоніфікованим, з цієї причини дуже мало «династичних» колекцій; колекції часто «розсипалися» (не залишивши описів, каталогів) через об'єктивні чинники – соціальні катаклізми і війни.

Основний секрет збиральництва (колекціонерства) і його притягальна сила – це створення інтелектуального цілого з безлічі, а також перетворення різного на єдиний інтелектуальний скарб. Колекції, як правило, формують власний світ збирача й проникнуті його інтелектом, темпераментом, душею, позначені ментальним типом його смаків і пристрастей [8].

Колекціонерство у Франції зароджується паралельно з аналогічними процесами в інших європейських країнах і швидко, уже в другій половині XV ст., стає помітним феноменом у житті французького суспільства епохи французького Ренесансу. Був зроблений крок від безсистемного збиральництва до появи колекцій (або їх прототипів), що мають якусь наукову спрямованість. Збирання колекцій перетворюється на явище, що охоплює буквально всі верстви населення. Належність до еліти не означала обов'язкової наявності колекції, але сама колекція дозволяла навіть незнатній пересічній особистості бути прийнятою в коло обраних. У такий спосіб у Франції починають формуватися інтелектуальні осередки і започатковується інтелектуальний світ ідей та інтелектуальних практик [9].

Особливістю французького Відродження був інтерес до традицій народної культури, творчо освоєваної гуманістами поряд з античною спадщиною. Поезія К. Маро, твори гуманістів-філологів Е. Доле і Б. Дюпер'є, що входили до гуртку Маргарити Наваррської (сестри короля Франциска I), пройняті народними мотивами й життєрадісним вільнодумством.

Ідеї гуманізму знайшли глибоке осмислення в «Дослідах» Мішеля де Монтеня. Монтень, Рабле, Бонавантюр Дюпер'є були яскравими представниками світського вільнодумства й відмовлялися від релігійних світоглядних основ. Вони, продовжуючи традиції своїх попередників, критикували схоластику, середньовічну систему виховання й освіти, начотництво, релігійний фанатизм. Головний принцип етики Мішеля де Монтеня – вільний прояв людської індивідуальності, звільнення розуму від підпорядкування вірі, повноцінність емоційного та інтелектуального життя.

У мистецтві французького Відродження, як особливий форми французького інтелектуального уособлення, на перший план висунувся жанр портрета. Його видатними майстрами стали: П. і Е. Дюмустьє, Ф. Клуе,

Ж. Фуке. У скульптурі прославився Ж. Гужон [10; 11].

Поряд зі змінами в політичній, соціально-економічній і культурній сферах формуються підвалини основ державної дипломатичної служби й відбувається інституціоналізація зовнішньої політики і дипломатії європейських держав. Дипломатична практика і дипломатичні служби цих держав інституціоналізувалися у відповідь на зміцнення державної влади. Постійна дипломатична служба набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин: із 1510-х рр. – у Папській державі, із 1520-х рр. – в Англії, в Імперії – за доби Карла V. З кінця XV й до середини XVI ст. це вже стало європейською традицією. Важливим фактором її поширення було саме книгодрукування, книги як носій важливої офіційної інформації.

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії класичного Середньовіччя посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин [12].

Постійна дипломатична служба наприкінці XV – протягом XVI ст. набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Філіп де Комін, політик і дипломат початку XVI ст., відзначає: «Два могутніх владарі-державці, якщо вони мають бажання жити в згоді, не повинні часто бачити одне одного, а спілкуватися їм належить посередництвом досвідчених і мудрих осіб, які будуть проводити переговори і залагоджувати суперечки» [13].

Інформація про внутрішнє становище в інших державах та їх зовнішньополітичні та політико-дипломатичні плани незвично розширилася. Можливість співставлення відомостей, які надходили від послів із різних держав, розвивала вміння дипломатів критично розбиратися в інформації та сприяла розширенню їх світогляду, інтелектуального розвитку й освіченості [14].

Серед політичних засобів Філіп де Комін, французький дипломат, інтелектуал і засновник теорії французької дипломатії, рішуче віддає перевагу дипломатії [15]. Саме в них особливо виразно виявляється його інтелект й прагматична думка, звільнена від середньовічної лицарської та християнської етики. Для нього дипломатія – це утаєна боротьба, в якій виграють наймудріші [15, р. 220].

Наприкінці XV ст. у Франції розпочинається процес інституціонального розвитку книгодрукування як відгук на підйом економіки, централізацію французької держави, зміцнення й централізацію королівської влади та зростання ролі зовнішньополітичного чинника і, зокрема, – французької дипломатії та французької культури [16, с. 27-30].

Перша книжка французькою мовою була надрукована у 1477 р. З кінця XV – початку XVI ст. видавці друкують переважно масову літературу – лицарські романи, календарі, казки, політичні та наукові трактати тощо. У наступних століттях друк книг був тісно пов'язаний безпосередньо з продажем, адже зазвичай власник друкарні був одночасно і власником книгарні. Перша Королівська друкарня – перша державна друкарня Франції –

була заснована за наказом політика і дипломата кардинала Рішельє і розпочала функціонувати наприкінці XVII ст.

На переважно світські та політико-дипломатичні сфери французька книжка знову переорієнтувалася вже у XVIII ст. У цей період створюються енциклопедичні видання (наприклад, «Енциклопедія...» Дідро), друкуються збірки міждержавних договорів та інші дипломатичні видання. Усі традиції книгодрукування і французької книги Середньовіччя були успішно реципійовані в нові інституції раннього Нового часу, відбувається процес взаємозбагачення між різними книжковими культурами Європи [17; 18; 19].

У цей період чітко окреслюється проблема книгодрукування як нового етапу в інформаційній культурі Франції та його ролі в інформаційному розвитку європейського інформаційного простору. Для цього періоду характерна специфіка формування зовнішнього вигляду, структури, допоміжного апарату, декору та ілюстрацій французької друкованої книги доби Середньовіччя та раннього Модерного (Нового) часу.

Соціально-політична думка доби класичного Середньовіччя була зорієнтована на стабільність суцього й головне завдання суспільства вбачала в забезпеченні його сталості й незмінності шляхом упередження змін, розбрату й війн. Усі зміни й потрясіння в суспільстві в кінцевому рахунку пояснювалися людськими вадами. Соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювала до морального обов'язку людини й вимагала від нього бути справедливим як заради досягнення головної мети життя – рятуння душі, – так і заради встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності [20; 21].

На рубежі Середньовіччя і раннього Модерного часу відбувається формування фактора, про який ми інколи забуваємо – процесу становлення політичної та інтелектуальної культури суспільства, його психологічної подоби й характерних рис, початку формування буржуазного менталітету. На нашу думку, аналізуючи ту ж зовнішню політику і дипломатію, інституціональні політико-дипломатичні процеси, необхідно обов'язково враховувати вплив і роль цього фактору у міждержавних і внутрідержавних відносинах.

Фактор інтелектуальної історії, політичної культури і книгодрукування є новим чинником формування та поширення тогочасної інтелектуальної думки французького суспільства. Адже саме наприкінці XV – початку XVI ст. починається процес формування націй і бурхливе зростання національної самосвідомості, процес етичного оновлення суспільства й становлення гуманістичної культури Франції, книгодрукування та французької книги [22].

Ідеологи гуманізму й у подальшому – проповідники Реформації – повсюдно здійснювали «очищення» розуму від нашарувань минулого. Європа відчувала новий поштовх у духовному житті суспільства [23].

На рубежі Середньовіччя і раннього Модерного часу відбувається процес зміни інтелектуальних і ментальних установок суспільства. За словами Жоржа Дюбі, класичне середньовічне суспільство характеризується не лише одними економічними основами, але і продукованими ним

уявленнями про себе самого, адже люди частіше за все поводять себе у відповідності не з дійсними умовами життя, а з тим образом, який вони уявно, на ментальному рівні сформувавши [24, с. 147-168; 25].

Отже шлях до інтелектуально нового не проходив по прямій висхідній лінії, а навпаки, при збереженні загальної схоластичної орієнтації у ньому перепліталися елементи старого й нового способів мислення, старі й нові ментальні установки, траплялися і компроміси, але при цьому нове мислення вимагало свого прояву і, насамперед, у питанні соціуму і влади: що таке «влада» у новому світосприйнятті і реальне місце владаря-державця в цьому новому суспільстві, у період політичної та політико-дипломатичної інституціоналізації? Важливим фактором у прискоренні цих процесів був інституціональний розвиток книгодрукування у Франції та інших європейських державах.

Інтелектуальна історія Франції класичного Середньовіччя моделює та добре унаочнює та ілюструє головні тенденції європейського розвитку й змін ментальних досягнень людства, «історію ідей», виявляє духовні зразки, «інтелектуальні парадигми» чи «абсолютні передумови», розглядає їх конкретний зв'язок з історією і прогностичними соціально-політичними діями. Пояснення подій і фактів у контексті світорозуміння минулих поколінь відкриває нові шляхи до пізнання суспільства епохи нової інтелектуальної історії й розуміння протистояння політичної теорії та політико-дипломатичної практики.

Спроба побудувати модель політико-правової та політико-дипломатичної думки Франції класичної середньовічної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, державу, інтелектуальну спадщину соціуму, внутрішню й зовнішню політику держави, книгодрукування і книгу як носія інформації, інформаційне суспільство, процеси їх інституціоналізації і, відповідно, допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи та світогляд пересічної та непересічної особи доби класичного Середньовіччя. Французька книга доби Середньовіччя відіграла доленосну роль в історії, теорії та практиці французького державотворення та гуманістичної культури Франції.

Франція в добу класичного Середньовіччя стає осередком інтелектуального розвитку тогочасної Європи. Формуючи свої національні традиції та інтелектуальні моделі світогляду за новими інтелектуальними парадигмами, зокрема у сфері теорії та практики дипломатії, Франція привнесла ці інтелектуальні традиції й у нову трансформаційну добу – добу раннього Нового часу.

Значною мірою заслуговує на подальші дослідження поставлене питання про вплив ідей гуманізму на витоки європейських соціокультурних і політико-дипломатичних систем та європейські культурно-історичні, політико-дипломатичні та інституціонально-цивілізаційні цінності: через призму сучасності до історичних витоків інституціональної історії. Подальші

дослідження в цьому напрямі нададуть можливість створити цілісну системну картину соціокультурного і політико-дипломатичного світу Середньовіччя та раннього Нового часу, національних особливостей унікального європейського явища доби Відродження – гуманізму як інституційного кластеру політики, дипломатії та культури.

Використані джерела та література:

1. Циватый В. Г. Институционализация дипломатической службы европейских государств на рубеже Средневековья и раннего Нового времени: теоретико-методологический аспект // *Codrul Cosminului*. 2012. Т. XVIII. No. 2. P. 287-294. (Румыния).
2. Циватый В. Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2000. Вип. 4. С. 268-274.
3. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время: Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. М. : КДУ, 2011. 600 с.
4. Циватый В.Г. Франко-испанские отношения конца XV – начала XVI века: дис. ... канд. ист. наук. Київ, 1995. 251 с.
5. Le Goff J. Les mentalités: une histoire ambiguë / Ed. J. Le Goff, P. Nora // *Faire de l'histoire*. III. Paris, 1974. P.76-94.
6. Vovelle M. Idéologies et mentalités. Paris, Maspero, 1982. 331 p.
7. Chartier R. Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectories et questions // *Revue de Synthèse*. Sér. 3. 1983. V.8. P. 277-307.
8. Le Goff J. Les intellectuels au Moyen Age. Paris: Seuil, 1957. 336 p.
9. Собирательство и меценатство в эпоху Возрождения / ред.-сост. А. В. Доронин, О. Ф. Кудрявцев. М.: Политическая энциклопедия, 2015. 231с.
10. Воронина Т. С., Мальцева Н. Л., Стародубова В. В. Искусство Возрождения в Нидерландах, Франции, Англии. Серия: «Памятники мирового искусства». М. : Искусство, 1994. 144 с.
11. Садыкова Ю. Е. «Мастер из Мулена» Жан Хей и французское искусство конца XV века: между Средневековьем и Возрождением. М.: Издательство МГУ, 2012. 256 с.
12. Кальер Ф., де. О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716 г. М. : Б.и., 2000. 208 с.
13. Коммин Филипп де. Мемуары / пер. с франц. Ю. П. Малинин. М.: Наука, 1987. Кн. 1. Гл. XIV. С. 299-309.
14. *International Relations* / Edited by Stephen McGlinchey. Bristol, England, 2017. 222 p.
15. *Commines Ph.de. Mémoires*. Paris, 1924-1925. Т.3. Ch.VIII.
16. Гринишина І. І., Марченко Т. М. Еволюція француської книжки: від книгодруку до інтернету // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Вип. 5, ч. 2. С. 27-30.
17. *ARS HISTORICA*. Сборник в честь Олега Фёдоровича Кудрявцева / Сост. и отв. редактор А. К. Гладков. М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2015. 566 с.
18. Историческая память в культуре эпохи Возрождения / отв. ред. Л. М. Брагина. М.: РОССПЭН, 2012. 335 с.
19. Эльфонд И. Я. Образ власти: Pro et contra. Политическая мифология, пропаганда и культура во Франции XVI в. Саратов: СГСЭУ, 2011. 243 с.
20. Трубникова Н. В. Французская историческая школа «Анналов». М. : Квадрига, 2016. 336 с.
21. Искусство и культура Европы эпохи Возрождения и раннего Нового времени:

Сборник трудов в честь Всеволода Матвеевича Володарского. М. : Центр гуманитарных инициатив, 2016. 416 с.

22. Lecoine J. L'Idéal et la Différence: La perception de la personnalité littéraire a la Renaissance. Genève, Droz, 1993. 758 p.

23. Chartier R. Inscrire éffacer. Culture écrite et littérature (XI-XVIIIe siècle). Paris: Gallimard et Le Seuil, Collection "Hautes Etudes", 2005, 209 p.

24. Duby G. Histoire sociale et idéologies des sociétés // Faire de l'histoire. Paris: Gallimard, 1974. P. 147-168.

25. Дебре Режіс Інтелектуальна влада у Франції: пер. з франц. К. : Дух і літера, 2008. 304 с.

УДК 008 : 297 + 316.72 (4)

Фомін С. С.

ЕВРОПЕЙСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В рамках европейской цивилизации можно выделить региональные цивилизационные общности, в частности, западноевропейскую (континентальную) и англосаксонскую, которые вместе составляют понятие «западная цивилизация». Показано, что в настоящее время западная цивилизация переживает кризис, причинами которого являются такие факторы, как дехристианизация, глобализация, отказ от традиционных ценностей, изменения в этническом составе населения западноевропейских стран в результате массовой миграции из стран «третьего мира».

***Ключевые слова:** европейская цивилизация, цивилизационная общность, западная цивилизация, дехристианизация, моральный плюрализм, миграция, евроскептицизм.*

Фомін С. С. Європейська цивілізація в сучасному світі. В межах європейської цивілізації можна виділити регіональні цивілізаційні спільноти, зокрема, західноєвропейську (континентальну) і англосаксонську, які разом складають поняття «західна цивілізація». Показано, що зараз західна цивілізація переживає кризу, причинами якої є такі явища, як дехристиянізація, глобалізація, відмова від традиційних цінностей, зміни в етнічному складі населення західноєвропейських країн в результаті масової міграції з країн «третього світу».

***Ключові слова:** європейська цивілізація, цивілізаційна спільнота, західна цивілізація, дехристиянізація, моральний плюралізм, міграція, євроскептицизм.*

Sergii Fomin. European Civilization in Modern World. Within the European civilization it is possible to single out regional civilization communities, in particular, West European (continental) and Anglo-Saxon communities which together form the Western civilization. It is shown that at present the Western civilization goes through the crisis caused by wide-spread loss of Christian faith (dechristianization), rejection of traditional values, globalization, changes in the ethnic structure of population of the West European countries as a result of mass migration from countries of the «third world».

***Keywords:** European civilization, civilization community, Western civilization, dechristianization, moral pluralism, migration, euroscepticism.*

Для современной западной цивилизации характерной чертой является отход от традиционных христианских, моральных, национальных и